

APSINUODIJIMŲ 2009-2011 M. KLAIPĖDOJE ANALIZĖ

Birutė Strukčinskienė, Dalija Stasiuvienė, Diana Šopagienė

Klaipėdos universiteto Sveikatos mokslų fakultetas

Raktažodžiai: apsinuodijimai, išorinės mirčių priežastys, vaikai ir paaugliai, sauga namuose ir laisvalaikiu.

Santrauka

Mirtys nuo išorinių priežasčių yra tarp aktualiausių visuomenės sveikatos problemų pasaulyje. Pastaruoju metu greta eismo traumų, savižudybių, skendimų, nukritimų, nudegimų prie vyraujančių išorinių mirties priežasčių nurodomi apsinuodijimai. Lietuvoje mirtingumas nuo išorinių priežasčių jau eilę metų užima trečią vietą mirties priežasčių struktūroje.

Buvo analizuoti Klaipėdos visuomenės sveikatos centre sukaupti duomenys apie nemirtinus apsinuodijimus Klaipėdoje 2009-2011 metais. Naudoti nemirtinų apsinuodijimų atvejai, kai nukentėjusysis buvo gydomas sveikatos priežiūros įstaigoje. Taikyta dokumentų analizė.

Klaipėdoje 2009-2011 m. dėl ūmių apsinuodijimų gydyti 423 asmenys (53, 2 proc. vyrų ir 46,8 proc. moterų). 3, 3 proc. visų apsinuodijimų įvyko savižudybės tikslu. Dauguma (89, 8 proc.) apsinuodijusių buvo 0-17 m. amžiaus vaikai. Pagrindinės apsinuodijimo medžiagos - alkoholis ir medikamentai. Pagrindinė apsinuodijimo vieta buvo namai ir namų aplinka (66%), antroje vietoje – apsinuodijimai laisvalaikio leidimo vietoje (16,8 proc.). Tyrimas atskleidė, kad vaikų ir paauglių saugai namuose ir laisvalaikiu turi būti skiriama daugiau dėmesio.

Įvadas

Mirtys nuo išorinių priežasčių yra tarp aktualiausių visuomenės sveikatos problemų pasaulyje. Pagal pasaulio sveikatos organizacijos ataskaitas, išorinės mirčių priežastys užima lyderio poziciją pasaulio 5-44 metų amžiaus gyventojų mirtingumo struktūroje [1]. Pastaruoju metu greta eismo traumų, savižudybių, skendimų, nukritimų, nudegimų prie vyraujančių išorinių mirties priežasčių nurodomi apsinuodijimai.

Pasaulio sveikatos organizacijos duomenimis, 2004 m. pasaulyje nuo atsitiktinių apsinuodijimų mirė 346 tūkstan-

čiai žmonių, 13 proc. jų buvo 0-19 m. amžiaus vaikai ir paaugliai. 1-14 m. vaikų grupėje pasaulyje apsinuodijimai užima ketvirtą vietą, o 15-19 m. paauglių grupėje – 13 vietą mirties priežasčių struktūroje. Kasmet pasaulyje nuo ūmių apsinuodijimų miršta apie 45 tūkstančiai 0-19 m. amžiaus vaikų ir paauglių (mirtingumas – 1,8/100 000 gyventojų). Žemo ir vidutinio ekonominio lygio šalyse nuo apsinuodijimų miršta 4 kartus daugiau gyventojų, negu aukšto ekonominio lygio šalyse [1].

Jungtinėse Amerikos Valstijose kasdien 87 žmonės miršta nuo atsitiktinių apsinuodijimų, o 2 277 yra gydomi skubios medicinos pagalbos skyriuose. 2009 m. 76 proc. apsinuodijimų JAV buvo atsitiktiniai, ir 8 proc. – tyčiniai. Atsitiktinių apsinuodijimų skaičius JAV sparčiai auga nuo 1992 metų. 25-64 m. amžiaus grupėje JAV nuo atsitiktinių apsinuodijimų miršta daugiau žmonių, negu jų žūsta eismo įvykiuose [2]. 2010 m. į apsinuodijimų kontrolės centrus JAV pagalbos kreipėsi apie 2,4 milijonai apsinuodijusių žmonių [3]. Anglijoje ir Velse 2010 m. nuo atsitiktinių apsinuodijimų mirė 1 076 vyrai ir 447 moterys, o nuo tyčinių apsinuodijimų – 612 vyrų ir 410 moterų, be to, čia mirtingumas nuo atsitiktinių apsinuodijimų 2003-2010 metais nuosekliai augo, o tyčinių apsinuodijimų savižudybės tikslu – nuo 2001 iki 2010 m. pastoviai mažėjo. Anglijoje ir Velse 35-54 metų amžiaus grupėje apsinuodijimai buvo antra dažniausia išorinė mirties priežastis vyrų pogrupyje (mirtingumas nuo apsinuodijimų -11,1 /100 000-čių šio amžiaus vyrų), o 35-54 m. moterų pogrupyje – pagrindinė išorinė mirties priežastis (mirtingumas nuo apsinuodijimų – 5,0 /100 000-čių šio amžiaus moterų) [4]. Australijoje 2010 metais nuo atsitiktinių apsinuodijimų mirė 864 gyventojai (611 vyrų ir 253 moterys), jų amžiaus vidurkis buvo 41,8 metai (vyrų - 40,5, o moterų – 45,4 metai). Atsitiktiniai apsinuodijimai Australijoje sudarė 0,6 proc. visų mirčių ir 9,7 proc. mirčių nuo išorinių priežasčių [5]. Osle (Norvegija) 2008 - 2009 m. atlikto tyrimo metu nustatyta, kad iš Skubios medicinos centre (EMA, „Oslo Legevakt“) 1857 asmenų (vyresnių nei 16 metų amžiaus), gydytų nuo ūmių apsinuodijimų, 62 proc. sudarė vyrai, o amžiaus vidurkis buvo 34 m. Pagrindinės apsinuodijimų priežastys buvo: etanolis (43 proc.), opioidai (22 proc.), CO ar gaisro dūmai

(10 proc.), be to, atsitiktinis toksinės medžiagos perdozavimas nustatytas 75 proc. nukentėjusiųjų, o 11 proc. pacientų nuodijosi savižudybės tikslu [6]. 2003-2004 m. ankstesnio Osle atlikto tyrimo metu paaiškėjo, kad iš 103 mirusių nuo apsinuodijimų (vyresnių nei 16 m. amžiaus) asmenų, 69 proc. atvejų buvo atsitiktiniai apsinuodijimai, o 31 proc. – savižudybės. 70 proc. visų mirusių nuo apsinuodijimų ir 34 proc. savižudybių apsinuodijant priežastimi buvo medikamentai arba alkoholis [7].

Lietuvoje mirtingumas nuo išorinių priežasčių jau eilę metų užima trečią vietą mirties priežasčių struktūroje. Vis aktualesne visuomenės sveikatos problema tampa apsinuodijimai. 2011 m. iš 3,7 tūkstančių žmonių, kurie mirė nuo išorinių mirties priežasčių Lietuvoje, 1018 – nusižudė, 362 - mirė nuo eismo traumų, 348 – nuo nukritimų, 308- mirė apsinuodiję alkoholiu. Mirtingumas nuo atsitiktinių apsinuodijimų alkoholiu 2011 m. buvo 9,6 (vyrų - 16,2, moterų - 3,8) /100 000, o nuo atsitiktinių

3 lentelė. Apsinuodijimų skaičius Klaipėdoje 2009-2011 m. pagal lytį

Medžiagų grupė	Vyrai			Moterys		
	2009	2010	2011	2009	2010	2011
Alkoholis	34	26	43	15	19	20
Medikamentai	24	20	29	33	17	52
Narkotinės medžiagos	3	2	2	2	0	1
Korozinės medžiagos	1	0	0	0	0	0
Pesticidai	0	0	0	0	0	2
Dujos/smalkės	3	0	2	1	0	4
Naftos produktai	3	1	2	0	0	1
Buitinė chemija	2	0	6	6	0	1
Kosmetikos priemonės	0	0	0	0	0	1
Techninės, statybinės medžiagos	0	0	1	0	0	0
Maisto produktai	0	1	2	0	2	3
Alkoholis kartu su kitomis medžiagomis	3	1	4	3	5	3
Kita	2	0	0	0	1	0
Nežinoma, nenurodyta	2	2	1	1	2	0
Žemės ūkio cheminiai produktai	0	1	2	0	0	2
Apsinuodijimas keliomis medžiagomis	0	0	0	0	0	1
Iš viso:	77	54	94	61	46	91

apsinuodijimų narkotikais -1,2 (vyrų - 2,2, moterų - 0,4) /100 000 gyventojų [8]. Apsinuodijimų analizavimas, jų priežasčių tyrinėjimas, toksinių medžiagų nustatymas, aktualiausių tikslinių padidintos rizikos grupių išaiškinimas padeda vykdyti apsinuodijimų profilaktiką.

Darbo tikslas – analizuoti nemirtinus apsinuodijimus Klaipėdoje, registruotus 2009-2011 metais.

Tyrimo metodai

Buvo analizuoti Klaipėdos visuomenės sveikatos centre sukaupti duomenys apie nemirtinus apsinuodijimus Klaipėdoje 2009-2011 metais. Naudoti nemirtinų apsinuodijimų atvejai, kai nukentėjusysis buvo gydomas sveikatos priežiūros įstaigoje. Taikyta dokumentų analizė. Tyrime naudota aprašomoji statistika.

Rezultatai

Tyrimo rezultatai parodė, kad 2009-2011 metais Klaipėdoje dėl ūmių apsinuodijimų gydėsi 423 gyventojai: 225 (53,2 proc.) vyrai ir 198 (46,8 proc.) moterys. 2009 metais apsinuodijo 138 asmenys, 2010 metais – 100, o 2011 metais - 185 klaipėdiečiai (1 lentelė). 3,3 proc. (39 atvejai) visų apsinuodijimų įvyko savižudybės tikslu.

1 lentelė. Nemirtini apsinuodijimai Klaipėdoje 2009-2011 metais

Medžiagų grupė	2009	2010	2011
Alkoholis	49	45	63
Medikamentai	57	37	81
Narkotinės medžiagos	5	2	3
Korozinės medžiagos	1	0	0
Pesticidai	0	0	2
Dujos/smalkės	4	0	6
Naftos produktai	3	1	3
Buitinė chemija	8	0	7
Kosmetikos priemonės	0	0	1
Techninės, statybinės medžiagos	0	0	1
Maisto produktai	0	3	5
Alkoholis kartu su kitomis medžiagomis	6	6	7
Kita	2	1	0
Nežinoma, nenurodyta	3	4	1
Žemės ūkio cheminiai produktai	0	1	4
Apsinuodijimas keliomis medžiagomis	0	0	1
Iš viso:	138	100	185

2 lentelė. Apsinuodijimų skaičius Klaipėdoje 2009-2011 m. pagal amžiaus grupes

Amžiaus grupės	0-7 metų	8-14 metų	15-17 metų	18-25 metų	26-62 metų	63-100 metų	Iš viso:
2009 m.	46	39	35	4	13	1	138
2010 m.	28	24	33	5	10	0	100
2011 m.	81	43	51	2	7	1	185
Iš viso:	155	106	119	11	30	2	423

4 lentelė. Apsinuodijimų skaičius Klaipėdoje 2009-2011 m. pagal apsinuodijimo vietą

Apsinuodijimo vieta\Amžiaus grupės	0-7 metų	8-14 metų	15-17 metų	18-25 metų	26-62 metų	63-100 metų	Iš viso:
Namai ir namų aplinka	148	43	54	6	26	2	279
Darbo vieta	0	0	0	1	0	0	1
Ugdymo įstaiga	0	3	1	0	0	0	4
Ligoninė, klinika, vaikų namai (Visuomeninė įstaiga)	0	1	0	0	0	0	1
Kita visuomeninė įstaiga	0	0	3	0	0	0	3
Atvira vietovė/gamta (sporto aikštė, vaikų žaidimo aikštelė ar kt.)	2	31	34	4	0	0	71
Kita	5	21	22	0	1	0	49
Nežinoma	0	7	5	0	3	0	15
Iš viso:	155	106	119	11	30	2	423

5 lentelė. Apsinuodijimai Klaipėdoje 2009-2011 m. pagal apsinuodijimo medžiagas ir amžiaus grupes

Medžiagų grupė\Amžiaus grupės	0-7 metų	8-14 metų	15-17 metų	18-25 metų	26-62 metų	63-100 metų	Iš viso:
Alkoholis	4	77	73	3	0	0	157
Medikamentai	102	25	28	3	15	2	175
Narkotinės medžiagos	0	0	8	1	1	0	10
Korozinės medžiagos	1	0	0	0	0	0	1
Pesticidai	1	1	0	0	0	0	2
Dujos/smalkės	7	2	0	0	1	0	10
Naftos produktai	6	0	1	0	0	0	7
Buitinė chemija	14	0	0	0	1	0	15
Kosmetikos priemonės	1	0	0	0	0	0	1
Techninės, statybinės medžiagos	1	0	0	0	0	0	1
Maisto produktai	7	0	0	0	1	0	8
Alkoholis kartu su kitomis medžiagomis	1	0	7	3	8	0	19
Kita	2	0	0	1	0	0	3
Nežinoma, nenurodyta	3	1	1	0	3	0	8
Žemės ūkio cheminiai produktai	5	0	0	0	0	0	5
Apsinuodijimas keliomis medžiagomis	1	0	0	0	0	0	1
Iš viso:	155	106	119	11	30	2	423

Didžiausią visų apsinuodijusių nukentėjusiųjų dalį sudarė 0-7 metų vaikai - 155 atvejai (36,6 proc.), toliau seka 15-17 metų paaugliai - 119 atvejų (28,1 proc.) bei 8-14 metų vaikų grupė -106 atvejai (25,1 proc.). Klaipėdoje tiriamuoju laikotarpiu iš viso apsinuodijo 380 vaikų (0-17 m.), tai sudarė 89,8 proc. visų apsinuodijusių (2 lentelė). Tiriamuoju laikotarpiu pagrindine vyrų apsinuodijimo priežastimi buvo alkoholis. Juo apsinuodijo 103 (45,8 proc.) vyrai. Antroje vyrų apsinuodijimų vietoje – medikamentai. Jais apsinuodijo 73 vyrai (32,4 proc.). Toliau seka pavieniai

apsinuodijimų atvejai: alkoholiu kartu su kitomis medžiagomis - 8 atvejai, buitinės chemijos produktais – 8, narkotinėmis medžiagomis – 7, naftos produktais – 6, dujomis/smalkėmis -5 (3 lentelė). Pagrindinė moterų apsinuodijimo priežastis – medikamentai. Jais apsinuodijo 75 moterys (37,9 proc.). Antroje vietoje – alkoholis, juo apsinuodijo 54 moterys (27,3 proc.). 11 moterų apsinuodijo alkoholiu kartu su kitomis medžiagomis, 5 - maisto produktais, 5 – dujomis/smalkėmis (3 lentelė).

Analizuojant apsinuodijimus pagal amžiaus grupes ir

nuodingąsias medžiagas (4 lentelė) paaiškėjo, kad 0-7 metų vaikai dažniausiai (65,8 proc.) apsinuodija medikamentais (102 atvejai). 14 (9 proc.) šio amžiaus vaikų apsinuodijo buityje naudojamomis cheminėmis medžiagomis, 7 – dujomis/smalkėmis, 7- maisto produktais, 6 – naftos produktais, 5 – žemės ūkio cheminiais produktais, 4 – alkoholiu. 8-14 m. amžiaus grupėje vyravo apsinuodijimai alkoholiu – 77 atvejai (72,6 proc.), toliau sekė apsinuodijimai medikamentais – 25 atvejai (23,6 proc.). Du šio amžiaus vaikai apsinuodijo dujomis/smalkėmis, 1 – pesticidais. Dauguma 15-17 metų amžiaus paauglių – apsinuodijo alkoholiu – 73 atvejai (61,3 proc.), nemaža dalis apsinuodijo medikamentais – 28 atvejai (23,5 proc.). Aštuoni paaugliai (6,7 proc.) apsinuodijo narkotinėmis medžiagomis, 7-alkoholiu kartu su kitomis medžiagomis, 1- naftos produktais. 18-25 metų amžiaus jaunų žmonių grupėje 3 asmenys apsinuodijo alkoholiu, 3 – medikamentais, 3 - alkoholiu kartu su kitomis medžiagomis, 1 - narkotinėmis medžiagomis. 26-62 metų amžiaus grupėje -15 asmenų (50 proc.) apsinuodijo medikamentais, 8 – alkoholiu kartu su kitomis medžiagomis, po 1 – narkotinėmis medžiagomis, buitine chemija, maisto produktais, dujomis/smalkėmis. 63 - 100 metų amžiaus gyventojų grupėje apsinuodijimų pasitaikė mažai - 2 asmenys apsinuodijo alkoholiu. Taigi dažniausiai buvo apsinuodijama alkoholiu – 157 atvejai (37,1 proc.) ir medikamentais -148 atvejai (35 proc.).

Tyrimo metu buvo analizuojama, kur įvyko apsinuodijimai (5 lentelė). Paaiškėjo, kad dauguma apsinuodijimų įvyko namuose ir namų aplinkoje - 279 atvejai (66 proc.). 16,8 proc. (71 atvejis) įvyko atviroje vietoje/gamtoje (sporto aikštėje, vaikų žaidimo aikštelėje, poilsio vietoje ir pan.). Ugdymo įstaigoje pasitaikė 4 apsinuodijimo atvejai. Atsižvelgiant į apsinuodijimo vietą ir amžiaus grupes buvo nustatyta, kad iš 380 apsinuodijusių 0-17 m. amžiaus vaikų, 245 atvejai (64,5 proc.) įvyko namuose ir namų aplinkoje. 67 (17,6 proc.) šio amžiaus vaikų apsinuodijimo atvejai įvyko laisvalaikio leidimo vietoje (sporto aikštėje, vaikų žaidimo aikštelėje, gamtoje ir pan.). Dauguma 26-62 metų amžiaus gyventojų taip pat apsinuodijo namuose - 26 atvejai (86,7 proc.). Apkritai visose amžiaus grupėse daugiausia apsinuodijimų įvyko namuose ir namų aplinkoje. Antroje vietoje – laisvalaikio leidimo metu įvykė apsinuodijimai.

Tyrimas atskleidė, kad apsinuodijimų prevencijai Klaipėdoje turi būti skiriama daugiau dėmesio. Duomenų analizė parodė, kad dažniausiai apsinuodija vaikai ir paaugliai, ir daugumoje atvejų tai įvyksta namų aplinkoje. Pagrindinės medžiagos, kuriomis apsinuodijama yra alkoholis ir medikamentai. Galima daryti prielaidą, kad vaikams pasiekiamoje vietoje ir veikiausiai nesaugioje pakuočioje yra

laikomi medikamentai. Be to, vaikai turi prienamumą prie alkoholinių gėrimų. Tėvai turėtų būti geriau informuoti, turėti daugiau žinių apie vaikų saugą namuose. Būtina atkreipti dėmesį, kad antroje vietoje yra apsinuodijimai laisvalaikio leidimo vietose. Merginos svaiginasi medikamentais, o vaikinai – alkoholiu. Tokius pačius lyčių svaiginimosi ypatumus jau eilę metų konstatuoja tarptautiniai sveikatos ekspertai. Analizė parodė, kad vaikai ir paaugliai laisvalaikiu svaiginasi. Pasak mokslininkų (2012), mažas užimtumas, netinkamas laisvalaikio organizavimas, veiklos stoka skatina vaikus bandyti, o vėliau vis aktyviau naudoti alkoholinius gėrimus, narkotines medžiagas, rūkyti [9]. Vaikų ir paauglių tinkamo užimtumo ir laisvalaikio praleidimo formų organizavimas, įvairi fizinė veikla yra veiksmingos žalingų įpročių prevencijos priemonės. Taigi, tėvai, pedagogai, sveikatos specialistai, politikai turėtų pasirūpinti vaikų užimtumu ir laisvalaikio leidimu. Apsinuodijimų prevencijai ir vaiko saugos stiprinimui turi būti taikomas švietimas ir mokymas, saugios aplinkos kūrimas, teisinės priemonės. Vaiko saugą namuose padidintų saugios vaikui aplinkos sukūrimas, rizikos pašalinimas [10]. Prevencinei veiklai gali būti naudojamos žiniasklaidos priemonės, visuomenės sveikatos specialistų, mokslininkų ir praktikų patirtis. Turi būti diegiamos kompleksinės sveikatinimo programos, rengiama metodinė, mokomoji medžiaga. Vaikams nepasiekiamoje vietoje saugomi vaistai, saugių medikamentų pakuočių naudojimas, mažos talpos vaistų buteliukai, mažo skersmens tabletės, mažas tablečių skaičius lapelyje ar buteliuke, draudimas vaikams patiems (be tėvų/suaugusiųjų kontrolės) gerti medikamentus (ir vitaminus) leistų sumažinti apsinuodijimų skaičių. Namuose laikomi alkoholiniai gėrimai taip pat privalo būti sandėliuojami vaikams ir paaugliams nepasiekiamoje vietoje. Alkoholio naudojimo prevencijos priemonės, griežta alkoholio pardavimo vaikams kontrolė, narkotinių medžiagų naudojimo prevencija įgalins išvengti apsinuodijimų, sumažins sergamumą ir mirtingumą nuo išorinių priežasčių.

Išvados

1. Klaipėdoje 2009-2011 m. dėl ūmių apsinuodijimų gydyti 423 asmenys (53, 2 proc. vyrų ir 46,8 proc. moterų). 3, 3 proc. visų apsinuodijimų įvyko savižudybės tikslu.
2. Dauguma (89, 8 proc.) apsinuodijusių buvo 0-17 m. amžiaus vaikai.
3. Pagrindinės apsinuodijimo medžiagos - alkoholis ir medikamentai.
4. Pagrindinė apsinuodijimo vieta buvo namai ir namų aplinka (66%), antroje vietoje – apsinuodijimai laisvalaikio leidimo vietoje (16,8 proc.).

Literatūra

1. Peden M. et al. World report on child injury prevention. Geneva: WHO, Unicef, 2008.
2. Poisoning in the United States: Fact Sheet. Atlanta: Centers for Disease Control and Prevention (CDC), 2012.
3. Bronstein AC, Spyker DA, Cantilena LR, Green JL, Rumack BH, Dart RC. 2010 Annual Report of the American Association of Poison Control Centers' National Poison Data System (NPDS): 28th Annual Report. *Clin Toxicol* 2011; 49: 910-941.
4. Injury and poisoning mortality, England and Wales, 2010. London: Office for National Statistics, 2012.
5. Causes of Death, Australia, 2010. Canberra: Australian Bureau of Statistics, 2012.
6. Lund C, Vallersnes OM, Jacobsen D, Ekeberg O, Hovda KE. Outpatient treatment of acute poisonings in Oslo: poisoning pattern, factors associated with hospitalization, and mortality. *Scand J Trauma Resusc Emerg Med.* 2012; 20: 1.
7. Bjornaas MA, Teige B, Hovda KE, Ekeberg O, Heyerdahl F, Jacobsen D. Fatal poisonings in Oslo: a one-year observational study. *BMC Emerg Med.* 2010; 10: 13.
8. Demografijos metraštis 2011. Vilnius. Lietuvos Statistikos departamentas, 2012.
9. Strukčinskienė B., Raistenskis J., Šopagienė D., Kurlys D., Stasiuvienė D., Griškoniš S., Radžiuvienė R. Vaikų fizinis aktyvumas ir sveikata. Klaipėda. S.Jokužio leidykla-spaustuvė, 2012.
10. Strukčinskienė B. Vaiko sauga namuose. Klaipėda. KU leidykla, 2009.

POISONINGS ANALYSIS IN KLAIPEDA IN 2009-2011**B. Strukčinskienė, D. Stasiuvienė, D. Šopagienė**

Key words: poisonings, external causes of death, children and adolescents, safety at home, leisure-time safety.

Summary

External causes of deaths are one of the main public health problems globally. Nowadays poisonings are among the leading causes of external causes, along with traffic injury, suicide, drowning, falls, and fire/burn. In Lithuania, injuries are the third leading cause of death for the last several years.

There were analysed non-fatal poisonings in Klaipeda over 2009-2011. The document analysis and descriptive statistics was used. For the study, data from Klaipeda Public Health Center was analysed on non-fatal poisonings. All acute poisonings treated at the health care institutions in Klaipeda were included in our study. The study revealed that there were 423 patients (53.2% male and 46.8% female) treated because of acute poisonings over 2009-2011 in Klaipeda (3.3% as suicide attempts). The majority of patients (89.9%) were children aged 0 to 17 years. The most frequent main toxic agents were alcohol and medications. There were recorded 66% poisonings at home, and 16.8% accidental overdoses with substances of abuse taken during leisure time. The study showed that special attention should be paid to the child and adolescent safety at home and leisure-time safety.

Correspondence to: birutedoctor@hotmail.com

Gauta 2012-11-26